

KAO-CH'ANG UYGURLARI HAKKINDA

Özkan İzgi

744 senesinde Kutluk Bilge Kül Kagan'ın Göktürk topraklarını işgal edip Wu-te-chien shan (Ötügen)¹ dağında otağını kurmasıyla başhyan ve kendilerine Ötügen Uygurları da dediğimiz bu yarı göçebe Uygur Devleti yaklaşık olarak bir yüzyıl boyunca buradaki hayatlarını idame ettirmişlerdir. Bu Uygurlar'ın son yıllarının büyük bir kargaşa içinde geçtiğini görmekteyiz. Ötügen Uygurları'nın yıkılışına sebep olarak ilk akla gelenler şunlar olmaktadır: 1— Çinliler'in umumî olarak göçebe veya yarı göçebe topluluklara karşı uyguladıkları bir siyasetleri olmuştur. Bu siyaset gereğince Çinliler, çeşitli topluluklar arasındaki silahlı çatışmalardan faydalanarak, aynı topluluk içindeki bir gurubu destekleyip, topluluğun kendi içinde parçalanmasını sağlamaktır. Uygurların da bu son dönemlerinde, Çinliler'in aynı siyaseti güttüklerini görmekteyiz². 2— Ötügen Uygurları'nın idareci sınıfı arasındaki başhyan geçimsizlikler. Bu devirde başa geçen kaganlarla, vezirler ve prensler arasında devamlı bir çekişmenin olduğunu görmekteyiz. İdareci sınıf arasındaki bu çekişmelerde, zaman zaman vezir veya prenslerin başka devletlerle işbirliği yaparak kendi kaganlarını ortadan kaldırmayı hedef aldık-

1 Ötügen, bugünkü Dış Mogolistan'daki Hangay dağının kuzeyinde bulunmaktadır.

2 Çinliler'in uyguladıkları bu siyaset için daha fazla bilgi, *San Kuo-chih*, Wei-chih kısmı, Tung-wen shu-chin edisyonu, 1894, 26. Bölüm, s. 7. Burada ayrıca, Çinliler'in bu ayırma siyasetini güderken, aynı zamanda rüşvet verdikleri de kaydedilmiştir.

ları görülmüştür³. 3— Yine bu devirde Uygur ülkesinde görülen şiddetli kış nedeniyle, pek çok hastalığın ortaya çıkması, koyun ve atların telef olması, zaten siyasi yönden yıpranmış olan Ötügen Uygurları'nın iktisadi bakımından da zayıflamasına sebep olmuştur. 4— Maniheizm'in de Ötügen Uygurları'nın askerî yönden zayıflamasına sebep olduğu söylenebilir. Mani mabetleri etrafında yerleşikliğe geçen Uygurlar, savaşçı özelliklerini yavaş yavaş kaybetmişlerdir⁴. Bunun neticesi olarak da sınırlarına yapılan herhangi bir saldırıda eskisi kadar etkin olmamışlardır. İşte bu yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı zayıflamış olan Ötügen Uygurları 840 senesinin Eylül ayında, Kırgızlar tarafından mağlup edilmişlerdir.

Kırgız yenilgisinden sonra 15 kabile Karluklar'a, bazıları da Tibet ve An-hsi'ye göç etmiştir. Geri kalan 13 Uygur kabilesi de daha güneye inerek Sarı Nehrin batı kısımlarına yerleşerek kendilerine yeni bir kagan seçmişlerdir. Bu Uygurlar daha sonra Çin sınırına

3 Mesela, 839 senesinin Aralık ayında, Uygurlar'ın başveziri An, yün-ho ile Ch'ai-ke Tegin, beraberce Uygur kagan'ı Chang-hsin'e karşı bir isyan planı hazırlamışlardır. Fakat kagan bu durumdan haberdar olunca, başvezir ile tegin'i öldürmüştür. Bu sırada Uygurlar'ın Başkan'ı olan Chüeh-lo-wu (Kürebir) - bu ünvan için bak, H.W. Bailey, «A Khotanese text concerning the Turks in Kantsow», Asia Major, c. I, 1949, s. 49 - Şato kabilelerinin şefi olan Chu-yeh Ch'in-hsin'e 300 at rüşvet vererek, Şato ordularını geçici olarak kendi yanına almış ve Chang-hsin Kagan'a hücum ederek kagan'ın ordusunu mağlup etmiş ve Kagan da bu durumdan sonra intihar etmişti. (Bak, Tsai Wen-Shen, *Li Te-Yü'nün Mektuplarına göre Uygurlar 840-900*, Doktora Tezi, Taipei, 1967, s. 27). Yine 840 senesinin Eylül ayında, Kürebir'in Ch'in-hsin Kagan'a karşı giriştiği bu hareketin devamı olarak, Uygur generali Külüg Baga'nın Kırgızlar'ın 100.000 atısını kendi idaresi altına alarak, yeni kagan K'o-sa'ya saldırıldığını ve K'o-sa ile Kürebir'i öldürttüğünü görmekteyiz. Bak, Tsai Wen-Shen, aynı eser, s. 34.

4 Uygur Kagan'ı Bugu Kagan tarafından 762 senesinde Lo-yang seferinden dönerken getirdiği 4 Mani rahibi vastasıyla, Maniheizm Uygurlar arasında yayılmaya başlamıştır. Şehirli dini olan Mani dininin resmî bir din olması, Uygurlar'ın savaşçılığını azaltmıştı. Eski Türk dini Şamanizm'e benzer taraflarının olması ve bilhassa gök ile ilişkisi bulunması bakımından, Uygurlar arasında çabuk yayılmasına sebep olmuştur. Fakat Türkler için büyük bir önem kazanmış olan savaşçılık, bu din ile zayıflayacağı düşünülmüş ve kabul edilmemesi istenmiştir. Bak, Şinasi Tekin, «Mani dininin Uygurlar tarafından devlet dini olarak kabulü», *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Ankara, 1962, s. 1-11.

gelmişler, fakat 847 tarihinde Kırgız ve Çinliler tarafından dağıtılmışlardır. Dağılan bu Uygurlar, Kan-chou⁵ ve Gobi çölünün batısında kalan şehirlere giderek yerleşmişlerdir. Yine bu güneye inen 15 kabile daha sonra Sha-chou⁶ ve diğerlerine nazaran Orta Asya Türk tarihinde önemleri daha fazla olan Kao-ch'ang şehrine yerleşerek hayatlarını idame ettirmişlerdir. Güneye inen bu Uygurlar «... artık Bozkır Türk devleti'nden farklı idiler: hâkimiyeti genişletme düşüncesinde olmamış, büyük siyasi çatışmalara girmemiş, başta Çin hükümetleri olmak üzere, komşuları ile dostluk ve ticaret mü-nasebetlerini devam ettirmeyi tercih etmişlerdir»⁷.

Yukarıda kısaca Uygurlardan ve onların Güneyde kurdukları devletlerden bahsettikten sonra, şimdi de asıl mevzuumuz olan Kao-ch'ang Uygurları'na gelelim.

9. yüzyıl ortalarından itibaren yeni yerlerine yerleşen bu Uygurlar, gerek Çin kaynaklarında ve gerekse batı kaynaklarında oturdukları yer isimlerine göre ve bazen de hükümdarlarının ünvanlarına göre isimlendirilmişlerdir. Sadece bir tek şehre veya dar bir bölgeye yerleşmemiş olan Uygurlar'ın kaynaklarda, aynı bölge insanları olsalar bile, değişik isimler altında ortaya çıkmalarının sebepleri muhtelifdir. Bu sebeplerin başında, kanaatimizce iki şık vardır. Birincisi, zaman zaman birisi diğerine nazaran daha fazla üstünlük

5 Bugünkü Kansu eyaletindeki Chang-l-hsier'dir. Kan-chou şehri için daha fazla malûmat, James Hamilton, *Les Ouighours à l'époque des Cinq Dynasties*, Paris, 1955, s. 26 da bulunmaktadır.

Bugünkü Kansu şehrinin yakınında kurulan bu Uygur Devleti 9. yüzyıla ortalarından sonra güneye inen Uygurlar'ın kuvvet merkezi haline gelmişlerdir. Kan-chou Uygurları, Hsi-hsia (Tangut) ve Liao (Kitan)ların hakimiyetlerini 11. yüzyıldan sonra tanımış olmalarına rağmen, yine de kendi öz varlıklarını daha uzun bir süre koruyabilmişlerdir.

6 Bugünkü Kan-su eyaletinden başlayarak Batı'ya doğru uzanan bölgedir. Sha-chou için bak, Hamilton, aynı eser, s. 16.

9. yüzyıldan beri Çin hakimiyetinde olan ve buldukları bölgenin en büyük şehirlerinden olan Tun-huang ve civarını 10. yüzyıldan itibaren kontrolleri altına alan Sha-chou Uygurları, Güneye inen soydaşlarına nazaran daha çabuk olarak siyasi bakımdan önce Kitanlar'a ve daha sonra da Tangutlar'a vassal olmuşlardır. Bu bölgenin ehemmiyeti ise, Çin ile Orta Asya arasındaki ticaret yolunun üzerinde bulunmasından ileri gelmektedir.

7 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınlarından, Ankara, 1977, s. 115.

sağlamış olan şehirlerin ortaya çıkması, bazı şehirlerde oturan Uygurlar'ın o şehirdeki hakimiyetlerinin kısa zamanda ortadan kalkmasıyla diğer bir şehrin üstünlük kazanması ve belki de en mühimi, Çinliler'in kendilerine verdikleri önemden dolayı, bir şehrin ismiyle o bölgede oturan Uygurlar'ın Çin kaynaklarında kendine yer bulması olmuştur. İkinci husus ise, yine zaman zaman başta bulunan hükümdarların ünvanlarıyla Çin kaynaklarına geçmeleridir. Şimdi bu hususları gözden geçirelim.

Coğrafi alan olarak bugünkü Turfan bölgesinin etrafında oturan ve bilhassa Japon bilim adamları tarafından «Batı Uygurları» denilen Uygurlar'ın, Çin kaynaklarında ilk beliren ve bir devlet olarak ortaya çıkması Kao-ch'ang Uygurları olmuştur. Kendilerine kagan olarak Mengli Kagan'ı (Ulug Tengride kut bulmuş Alp küllük bilge kagan) seçmişler ve ismini bir devlet ismi olarak aldıkları Kao-ch'ang şehirini de başkent yapmışlardır⁸. Çinliler tarafından kendilerine Kao-ch'ang Kuo (Kao-ch'ang Devleti) da denilmiştir⁹. Çin kaynaklarında yine Kao-ch'ang Uygurları için Hsi-chou Uygurları da dendiğini görüyoruz. Bunun tek sebebi, T'ang sülalesi (618-690) zamanında Kao-ch'ang olarak bilinen şehrin 460 tarihinde Çin'in bir eyaleti haline getirildiği zaman ismi Hsi-chou olarak değiştirilmesindedir. T'ang sülalesinin yıkılışından sonra da yani Sung sülalesi (960-1279) zamanında Ötügen Uygurları'nın yıkılışını müteakip, güneye inen Uygurlar tarafından yeni yerleşim merkezi olarak ele geçmiş ve eski ismi Kao-ch'ang olan şehir yeniden önem kazanmış ve aynı zamanda Uygurlara ismini vermiştir.

Cengiz'in vassallığını kabul ettikleri döneme kadar (1209) Kao-ch'ang Uygurları olarak anılmış olan bu Uygurların başkentlerinin neresi olduğu meselesi hâlâ münakaşa konusudur. Japon bilim adamları tarafından «Batı Uygurları» denilen Turfan bölgesi Uygurları'nın başkentinin Pei-t'ing (Bişbalık) olduğu ilk defa Abe Takeo tarafından *Nishi Uiguru kokushi no kenkyu (Batı Uygur tarihi üze-*

8 Han sülalesi zamanındaki Kao-ch'ang şehri hakkında bak, Karl A. Wittfogel - Feng Chia-Sheng, *History of Chinese Society Liao (907-1125)*, Philadelphia, 1969, s. 103. Kao-ch'ang'ın Han sülalesinden itibaren bir şehir olarak gelişmesi için bak, Paul Pelliot, *Notes on Marco Polo*, c. I, s. 161-165.

9 Kao-ch'ang Kuo için bakınız, Li Tao, *Hsü Ts'u-chü t'ung-chien ch'ang-pien*, Che-chiang shu-chü ed., bölüm 490, defter 135, s. 8a.

rinde bir çalışma) adlı eserinde ve «Where was the Capital of the West Uighurs?» adlı makalesinde yer almıştır¹⁰. Takeo, 981-984 tarihleri arasında Çinden Uygurlar'a giden Wang Yen-te'nin seyahatnamesine¹¹ dayanarak şöyle demektedir: «But if one will read this account carefully, one will notice that the all-important Arslan Khan treated Pei-t'ing as his permanent home rather than as a mere 'summer place' -in Yen-te's words- and that the permanent resident of Kao-ch'ang was only his father-in-law Yü-yüeh»¹². Wang Yen-te'nin seyahatnamesinden böyle bir netice çıkartılabileceği kanaatinde değilim. Çünkü, Wang Yen-te aynı seyahatnamede şöyle demektedir: «Chin-ling dağlarından çıkan nehir, Kou-ch'eng'in bütün çevresinden dolaşır...»¹³. Kou-ch'eng çincece başşehir demektir. Wang Yen-te bu sözlerini Kao-ch'ang şehrinde bahsederken söylemiştir. Wang Yen-te ayrıca seyahatnamenin bir başka yerinde «Arslan Han Pei-t'ing (Bişbalık) e giderken dayısı Ata Üge'yi memleketi idare etsin diye orada (Kao-ch'ang'da) bıraktı» demektedir¹⁴. Bütün bunlar Kao-ch'ang'ın başşehir olduğunu gösteren Wang Yen-te'nin sözleridir. Elisabeth Pinks'te Takeo'nun bu sözlerine değinmiş ve ileri sürdüğü fikirlerin ikna edici olmadığını belirtmiştir¹⁵. Wang Yen-te'nin bu sözlerinden başka, Kao-ch'ang'ın başşehir olduğunu açıklayan elimizde başka kaynaklar da vardır. *Hudud al-'Alâm'a* göre, «Jinanjath capital of the Toghuzghuz. It is a middle-sized town. It is the seat of the government and adjoins the Limits of China. In summer great heat reigns in it but the winter there is very pleasant»¹⁶. Elimizdeki kaynaklar, yine Jinanjath ile Kao-ch'ang (Qoço) ın ay-

10 Abe Takeo, «Where was the Capital of the West Uighurs?» *Silver Jubilee Volume of the Zinbun-Kagaku-Kenkyusyo*, Tokyo, 1954, s. 435-450.

11 Özkan İzgi, «The Itinerary of Wang Yen-te to Kao-ch'ang (981-984)», 1972 senesinde Harvard Üniversitesinde yapılan doktora tezi.

12 Takeo, «Where was the Capital of the West Uighurs?» s. 449.

13 Ma Tuan-lin, *Wen-hsien t'ung-k'ao*, Che-chiang shu-chü ed., bölüm 336, s. 7a, ve Özkan İzgi, *The Itinerary of Wang Yente*, s. 17.

14 *Wen-hsien t'ung-k'ao*, s. 7a ve İzgi, aynı eser, s. 17.

15 Elisabeth Pinks, *Die Uiguren von Kan-chou in der frühen Sung-Zeit (960-1028)*, *Asiatische Forschungen*, Band 24, Wiesbaden, 1968, s. 22.

16 V. Minorsky, *Hudud al-'Alâm; The Regions of the World, A Persian geography 372 A.H. - 382 A.D.*, E.J.W. Gibb Memorial New Series, XI, London, 1937, s. 94.

nı şehir olduğunu kaydetmektedir¹⁷. *Hudud al-'Alâm*'daki bir başka kayıta «the king of the Toghuzghuz in summer lives in this village of Panjikath» denmektedir¹⁸. Burada Panjikath diye bahsedilen şehir Bişbalık'tır¹⁹. Burada da aynı Wang Yen-te'nin belirttiği gibi, Bişbalık'ın Uygur kaganlarının yazın oturdukları yani yazlık yerleri olduğu belirtilmiştir. Takeo, *Hudud al-'Alâm*'ın hatalı olduğunu, Bişbalık'ın en büyük şehir, buna mukabil Kao-ch'ang'ın orta büyüklükte bir şehir olduğunu söylemektedir²⁰. Kanaatimce, bir şehrin büyük veya küçük olması o yerin başkent olup olmamasına bir engel teşkil etmez. Takeo'nun ileri sürdüğü bu fikre, yapılmış olan en son bir araştırmada yine bir Japon bilim adamı karşı çıkmıştır. Haneda da Kao-ch'ang şehrinin başkent olduğunu kaydetmektedir²¹. Kanaatimizce Takeo'nun takıldığı iki nokta vardır. Birincisi, eski Türk kaganlarının kullandıkları yazlık ve kışlık sarayları. Wang Yen-te'nin seyahatnamesinde bu durum çok açık olarak ortadadır. Kao-ch'ang Uygurları'nın kaganı Arslan Han²² sıcaklardan dolayı, Kao-ch'ang şehrine nazaran daha serin yer olan Bişbalık'a gitmiştir. Yani, Bişbalık, Uygur kaganlarının geçici olarak oturduğu bir şehirdir. İkinci ve belki de en mühim husus, Bişbalık şehri bahsedilen bu dönem-

17 V. Minorsky, *Sharaf al-Zaman Tâhir Marvasî on China The Turkes and India*, The Royal Asiatic Society, London, 1942, s. 18.

18 Minorsky, *Hudud al' Alâm*, s. 94.

19 Han sülalesi zamanında ismi Chin-man olan Bişbalık 7. yüzyılda Tu-chüeh (Göktürk)lerin oturduğu yer olmuştur. Daha sonra T'ang-chou bölgesinin merkezi durumuna geldi ve Çin'in sınır eyaleti oldu. Mogollar zamanında Türkçe olarak Biş Balık «Beş Şehir» ve Farsça olarak ta «Panjikath» şeklinde anılmaya başlamıştır. Bişbalık için daha fazla bilgi, Hilda Escedy, «*Uigurs and Tibetans in Pei-t'ing*», s. 92, not. 5 te bulunmaktadır.

20 Takeo, «Where was the Capital of the West Uighurs,» s. 450.

21 Haneda Akira, «Problems of the Turkicization,» *Acta Asiatica*, Bulletin of the Institute of Eastern Culture, No: 34, s. 6.

22 Wang Yen-te'nin seyahatnamesinde Shih-tzu Wang (Arslan kral-Kagan-) olarak geçmektedir. 981 tarihinden itibaren Kao-ch'ang Uygurları'nın hükümdarlarının kullandığı ünvanıdır (Bak, *Wen-hsien t'ung-k'ao*, bölüm 336, s.19b). Türkçe olan Arslan Han ünvanı çince de daha sonraki yıllarda A-ssu-ian han olarak kullanılmıştır. Bu ünvanı Kao-ch'ang Uygurlarından başka, daha sonra Kan-chou ve Chiu-tzu Uygurları da kullanmışlardır. Bak, Pinks, *aynı eser*, s. 77-80.

de değil, Mogollar zamanında Uygurların başkenti olmuştur²³. Halbuki, Takeo'nun gösterdiği kaynaklar hep Mogol devrinden önceki zamana aittir.

Kao-ch'ang Uygurları, Liao (Ch'i-tan -Kitan-) larla münasebette bulunmuşlardır. 932, 988 ve 996 da Arslan Kagan, Liao imparatoruna elçilik heyetleri yollamıştır. 996 da yolladığı elçilik heyeti, Liao imparatoru'na, kagan'ın kendisinden evlenmek için kız istediğini bildirmiştir. Fakat imparator, evlilik yoluyla akrabalık kurma isteğini red etmiştir. Kao-ch'ang Uygurları'ndan 1052 ve 1083 tarihlerinde yine Liao'lara elçilik heyetleri gitmiştir²⁴.

Kao-ch'ang devleti önce Kara Hitay devletine vassal olmuştur. Uygur kaganı, Kara Hitay hükümdarı Yeh-lü Ta-shih'yı kendi başkentinde üç gün misafir etmiş ve Yeh-iü Ta-shih'in hareketi sırasında 600 at, 100 deve ve 3.000 koyun hediye etmiştir. Yeh-lü Ta-shih'ya tabiyetini bildirmiş ve memleketinin sınırına kadar kendisine refakat etmiştir²⁵. Kao-ch'ang Uygurlarının Kara Hitaylar'ın vassalı durumuna girdikten sonra, 1209 tarihinde de Cengiz'e vassal olduklarını görüyoruz. Cengiz'in Nayman hükümdarı Tayang Han'a ve Merket reisi Tokto'ya hücum ettiği sırada, Kao-ch'ang hükümdarı Barçuk İdiqut 500 kişilik adamıyla Mogol ordusuna iltihak etmiştir. Yapılan savaşın kazanılmasından sonra Barçuk, 1211 senesinin baharında Cengiz'e gitmiş, at ve köpek hediye etmiştir. Cengiz de kızı Al Altun'u vermiş ve kendisini oğlu olarak kabul ettiğini söylemiştir. Barçuk İduqut, Cengiz'in kumandanlarından Cebe Noyan'ın Muhammed Harezmsah'a karşı giriştiği sefere de iştirak etmiş ve Nişabur şehrinin kuşatılmasında bulunmuştur²⁶.

23 Yeh-lü Ch'u-ts'ai, *Hsi-yu lu*, tr., Igor de Rachewiltz, The Australian National University, Canberra, 1962, s. 19 ve s. 48 not 56. Yeh-lü Ch'u-ts'ai seyahatnamesinde Bişbalık'ın 500 li güneyinde Ho-chou (Kao-ch'ang) şehrinin bulunduğunu ve bu yerin aynı zamanda I-chou olarak bilinmekte olduğunu yazmıştır. I-chou ile Kao-ch'ang'ın aynı yer olması imkânsızdır. I-chou, bugünkü Hami şehridir.

24 E. Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, London, 1967 baskısı, c. I, s. 242 ve Wittfogel-Fenf, *aynı eser*, s. 346-362.

25 Kara Hitay devleti için daha geniş bilgi, Wittfogel-Feng, *aynı eser*, s. 619-674.

26 Bretschneider, *aynı eser*, Vol. I, s. 249.

Cengiz dönemine kadar Kao-ch'ang şehri önemini devam ettirmiştir. Fakat, Cengiz'in zamanı ve Cengiz'in oğullarından birisi olan Çağatay'ın kurmuş olduğu ve Çağatay Ulusu diye adlandırılan devrede Kao-ch'ang şehrinin ehemmiyetini kaybettiğini görüyoruz. İşte bu dönemde Kao-ch'ang şehrinin ismi, Ho-chou veya Huo-chou (Qoço) olarak değiştirilmiştir²⁷. Kao-ch'ang Uygurları'nın ismi bu tarihten sonra Hoço Uygurları olarak kaynaklarda geçmeğe başlamıştır.

Huo-chou (Qoço) nun 1305 tarihinden sonra yine önem kazanan İdiqut ünvanlı hükümdarların başa geçtiğini görüyoruz. Küçük İdiqut 1309 ve 1334 tarihlerinde, Niu-lin İdiqut 1311 ve 1318 tarihlerinde Qoço Uygurlarının hükümdarlığını yapmışlardır²⁸. 1406 yılının 5. ayında Çin imparatoru Yung-lo (1403-1424) Qoço'ya bir elçi yollamış ve Qoço prensi Hasan'a ipekli mamuller hediye etmiştir. Ertesi sene Qoço prensi, kendi ülkesinin mamüllerini hediye olarak yollamış ve 1409 senesinde yine askerî bir memur olan Qoço prensi bir elçilik heyetini Çin'e yollamıştır. 1448 senesinde de en son elçilik heyetinin Çin'e gittiğini görüyoruz²⁹.

Qoço şehri daha ehemmiyetini kaybetmeden, Uygurların oturdukları bölgenin bir başka şehrinin -Bişbalık- önem kazandığını görüyoruz. Şehir olarak sadece önem kazanmakla kalmamış, aynı zamanda Uygurların, Bişbalık Uygurları diye de isimlendirilmesine sebep olmuştur. Uygurların başkenti olduğu bu dönemde, 1280 tarihinde Kubilay tarafından Bişbalık şehrinin sınırında askerî bir koloni kurulmuş ve 1281 tarihinde de T'ai-ho-ling ile Bişbalık arasında yeni 30 adet posta istasyonu kurdurulmuştur. 1283 senesinde ise, Kubilay tarafından Bişbalık'a bir vali tayin edilmiştir. Mogollar'ın Orta Asya'da hakimiyetlerinin son bulmasının sebeplerinden biri olan Kubilay ile Kaydu arasındaki savaştan sonra, Bişbalık Uygurları, muhtariyetliklerini kaybetmişlerdir³⁰.

27 Mogol (Yüan) sülalesi zamanında yapılan bu isim değişikliği için bak, Francis Woodman Cleaves, «The Sino-Mongolian Inscription of 1362 in Memory of Prince Hindu», *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 12 (1949), s. 49-50.

28 Oda Juten, «Uighuristan», *Acta Asiatica*, No: 34, s. 24.

29 Bretschneider, *aynı eser*, Vol. II, s. 186-187.

30 Bretschneider, *aynı eser*, Vol. II, s. 27-28.

Bişbalık şehrinin önem kaybetmesinden sonra, ortaya bir başka şehrin çıktığını görüyoruz. Çin kaynaklarına T'u-lu-fan³¹ (Turfan) olarak geçen şehir, aynı zamanda, bu bölge Uygurları'na da ismini vermiş ve Turfan Uygurları olarak tarih sahnesine çıkmasına sebep olmuştur. Turfan Uygurları, Çağatay Han'ı Tugluk Temür (1346-63)'den Vais Han'a (1417-32) kadar Doğu Çağatay Ulusu'nun hakimiyetinde kalmıştır. Vais Han'dan sonra, Çağataylıların zayıfladığı dönemde, Çinliler'in Ye-mi-li Huo-che (Emil Hoca) ve Su-t'an A-li (Sultan Ali) isminde iki kişi tarafından Turfan Uygurları idare edilmişlerdir³².

Konumuz sadece Kao-ch'ang Uygurları olduğu halde, mevzuun bu kadar genişletilmesi belki yadırganabilir. Fakat yukarıda da gördüğümüz gibi, uzun bir süre içinde gerek şehir isminin değişmesi, gerekse bir şehrin diğerine nazaran üstünlük sağlaması, bu bölge Uygurları'nın tarihini 16. yüzyıla kadar getirmemize sebep olmuştur. Esasen hepsi, Ötügen Uygurları'nın yıkılışından sonra buraya gelip yerleşen Uygurlardır. Değişen sadece, tarihte anılan isimleri olmuştur.

Bu yazıda daha önce belirttiğimiz gibi bu bölge Uygurları, hükümdarlarının ünvanlarıyla da anılmışlardır. 10. yüzyılın sonlarına kadar kaganlık, bu tarihlerden sonra hanlık olmuşlardır. Arslan ünvanını alan bu Han'lar, ülkelerinin de bu ünvanla çağırılmasına sebep olmuşlardır. İlk defa Wang Yen-te'nin seyahatnamesiyle ortaya çıkan ve Çin kaynaklarına giren bu durum dolayısıyla kendileri Kao-ch'ang Uygurları olarak bilindiği gibi, Arslan Han Uygurları olarak da bilinmişlerdir³³.

Aynı Uygurlar Mogol devrinde I-tu-hu (İdiqut) ünvanlı kişilerce idare edilmişlerdir. Büyük bir ihtimalle Basmil menşeli olan bu ünvan, bir hükümdar ünvanı olması yanında, aynı zamanda, Uy-

31 T'u-lu-fan (Turfan) ismi Çin kaynaklarında ilk defa 1406 senesinde geçmektedir. Fakat Bretschneider, (*aynı eser*, Vol. II, s. 196) 1377 senesini kaydetmiştir. Yapılan bu yanlışlık, Juten tarafından düzeltilmiştir, bk. «Uighuristan», s. 24.

32 Turfan Uygurları'nın bu dönemdeki siyasî tarihleri için bak, Juten, «Uighuristan», s. 25-28.

33 Wittfogel-Feng, *aynı eser*, s. 102.

gurların bu ünvanla bir devlet olarak isimlendirilmesini sağlamıştır. Kao-ch'ang şehrinin isminin İdiqut şehri olarak da bilinmesinden sonra, İdiqut Uygurları olarak ta tarihe geçmişlerdir³⁴.

34 İdiqut şehri için bak, Paul Pelliot, «Kao-tch'ang, Qoco, Houo-tcheou et Qara-Khoja», *Journal Asiatique*, 1912, s. 570-603. İdiqut ünvanı için bak, Reşit Rahmeti Arat, «Der Herrschertitel 'iduq-qut'», *Ural-Altäische Jahrbücher*, XXXV, 1964, s. 150-157.